

TIKANABİLİR KAMUSAL MALLARIN TEORİK ÇERÇEVESİ

THE THEORETICAL FRAMEWORK OF CONGESTIBLE PUBLIC GOODS

Dr. Öğr. Üyesi Güngör ÖZCAN

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Salihli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü,
Bütçe ve Mali Planlama Anabilim Dalı, Manisa / TÜRKİYE, ORCID: 0000-0001-5966-5582

Ar. Gör. Hasan YAZAR

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Salihli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü,
Maliye Teorisi Anabilim Dalı, Manisa / TÜRKİYE, ORCID: 0000-0002-9290-9566

ÖZET

Çalışma belli bir kapasite sınırını barındıran tıkanabilir kamusal malları konu edinmiştir. Bu doğrultuda tıkanabilir kamusal malların neler olduğu ve kamusal mallar içerisindeki yerinin tespiti amaçlanmaktadır. Çalışmada tıkanabilir kamusal malların teorik çerçevesi ortaya konmuştur. Tıkanabilir kamusal malların varlığı ve sunumu konusundaki bir takım problemler kamu maliyesini yakından ilgilendirmektedir. Nitekim özel kesim bu malların marjinal maliyetinin sıfır olduğu noktalarda üretimi bedelsiz gerçekleştiremeyeceği bilinmektedir. Ayrıca yarı kamusal mallar ve kulüp mallarının "tıkanabilir kamusal mallar" grubunu oluşturduğu görülmüştür. Hem yarı kamusal mallarda hem de kulüp mallarında belirli bir kapasite sınırı sonrası bu mallara olan talebin devamlılığı, fayda kayıplarına neden olmaktadır. Özünde kalabalıklaşma maliyeti problemini barındıran bu malların sunumunda kamusal fiyatlandırma yapılması ve kapasite sınırının genişletilmesi gerektiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tıkanabilir kamusal mallar, kalabalıklaşma maliyeti, dışlama.

ABSTRACT

The study has focused on congestible public goods with a certain capacity limit. In this direction, it is aimed to determine what is the congestible public good and its place in the public good. The theoretical framework of congestible public goods has been revealed in the study. A number of problems related to the existence and presentation of congestible public goods are closely related to public property. As a matter of fact, it is known that the private sector can not make production free of charge at the points where the marginal cost of these goods is zero. It has also been seen that semi-public goods and club goods constitute the "congestible public goods" group. The continuity of the demand for goods, both in semi-public properties and in club properties after a certain capacity limit, leads to loss of utility. It has been seen that public pricing and capacity limitations should be expanded in the presentation of these goods, which in itself contain the problem of crowded cost.

Keywords: Congestible public goods, crowding cost, excluding.

1. GİRİŞ

Çalışmada, ekonominin ve maliyenin temel amaçlarından biri olan etkin kaynak kullanımı ile ilgili tıkanabilir kamusal mallar konu edinilmiştir. Tıkanabilir veya kalabalıklaşma maliyeti olan malların temelinde bir eşik değer yatmakta olup bu değer kapasite sınırını temsil etmektedir. Bu sebeple kamu maliyesi alanında yer alan bu mal ve hizmetler etkinlik kriteri ile yakından ilgilidir. Söz konusu mal ve

hizmetlerin sunumunda ve kaynak kullanımında belli noktalara dikkat edilmelidir. Çalışmada genel olarak “tıkanabilir ya da fiyatla dışlanabilir kamusal mal” kavramı üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde kamusal mal kavramı ve sınıflamasının farklılıklarından bahsedilecek olup ardından tam kamusal mallar, yarı kamusal mallar ve kulüp malların niteliklerine yer verilecektir. Devamında ise tıkanabilir kamusal malların, kamusal mallar grubu içerisinde bulunduğu yer ve önemi ile bu malların sunumunda kamu kesimi-özel kesim karşılaştırması yapılacak, etkin üretimi hangi kesimin sağlayacağı tartışılacaktır.

Temel amaç tıkanabilir kamusal malların teorik çerçevesini ifade etmektir. Dolayısıyla çalışmada yer alan tüm bölümler bu konuda bütünlüğü sağlamaya yöneliktir.

2. KAMUSAL MAL KAVRAMI

Bireyler bir araya gelerek toplumu oluşturmalarının sonucunda bazı ortak ihtiyaçlara gereksinim duymuşlardır. Bu durum devlet kavramını ortaya çıkarmıştır. Toplumların en üst örgütlenme şeklini devlet oluşturur. Dolayısıyla toplumsal ihtiyaçları karşılamak ile yükümlü birim olan devletin asıl varlık sebebi de bu yolla anlaşılmaktadır. Kamusal mal kavramı, bu zorunlu üretilmesi gereken ihtiyaçların devlet aracılığıyla karşılanmasından doğmaktadır (Çelebi ve Yalçın, 2008: 2).

Kamu kesimi tarafından sunulan mal ve hizmetlerin sınıflaması faydanın bölünmezliği esasına dayalı olarak geliştirilmiştir. Böylece tam kamusal mal ve hizmetler ile yarı kamusal mal ve hizmetler ayrımı yapılmış, her iki grubun ulusal düzeyde olduğu varsayılmıştır. Bu gruplamaya ek olarak orijininde özel mal ve hizmet niteliği taşıyan malların da kamu kesimince sunulması mümkündür. Bunun altında “piyasa başarısızlığı” dolayısıyla topluma yükleneceği ön görülen maliyetler yatmaktadır. Günümüzde ise faydanın bölünmezliği kriterine ek olarak faydanın yayılma alanı da dikkate alınmaktadır. Böylece kamusal mallar; bölgesel, ulusal, küresel kamusal mal ve hizmetler şeklinde de sınıflandırılmaktadır (Yılmaz, 2013: 23). Klasik çerçeveden bakıldığında literatürde kamusal mallar; tam kamusal mallar, yarı kamusal mallar, kulüp malları ve ortak ürünler şeklinde sınıflandırılmıştır (Kovancılar vd., 2007: 126). Çalışmanın geneli klasik sınıflama üzerinden oluşturulacaktır.

2.1. Tam Kamusal Mallar

1954 yılında Paul A. Samuelson tarafından yazılan “The Pure Theory of Public Expenditure (Kamu Harcamalarının Saf Kuramı)” adlı makalesi ile ilk defa modern anlamda kamusal mal kavramına yer verilmiş ve maliye literatürüne girmiştir. Samuelson malları, özel tüketim malları ve toplu tüketim malları (tam kamusal mal ve hizmetler) olmak üzere ikiye ayırmıştır. Makalede tam kamusal mal ve hizmetlerin kullanımı sırasında rekabetin ortaya çıkmamasından (non-rivalry) bahsedilmektedir (Samuelson, 1954: 387). Örneğin; ulusal savunma hizmeti tam kamusal mal ve hizmetler sınıfına girmektedir. Çünkü bu hizmetten faydalanan kişi sayısı arttığında mevcut tüketicilerin faydalarında bir azalma meydana gelmez. Ayrıca bazı radyo ve televizyon yayınları da bu mal ve hizmet grubuna eklenebilir. Radyo ve televizyonda sunulan bu programları artı bir kişinin daha tüketimi, diğer kullanıcıların faydasında herhangi bir azalma meydana getirmeyecektir (Hyman, 2010: 146).

Richard A. Musgrave ise bir malı tam kamusal mal olarak belirlemede ikinci temel ayrımı ifade etmiştir. Bu, bireyin bir malı kullanımı konusunda mahrum bırakılmaması durumunu belirten “dışlanamama (non-excludability)” kavramıdır (Tosunoğlu vd., 2014: 24). Böylelikle bir işletme kayalık yerde kendi gemileri adına kaza riskini azaltmak için deniz feneri inşa ederse, diğer gemilerin bu hizmetten faydalanmasını önlemek neredeyse imkânsız hale gelir. Aynı şekilde ulusal savunma hizmeti dolayısıyla dışarıdan gelen tehditlere karşı koruma hizmeti ülke sınırları içerisindeki tüm bireylere mahsus olacaktır (Stiglitz, 1994: 92).

Konunun netlik kazanması açısından tam kamusal mal – özel mal karşılaştırmasının yapılması önemlidir. Özel malların tüketiminde rekabet vardır. Dolayısıyla bir grup içerisinde bölünebilir ve dağıtılabılır. Formüle edecek olursak (Hillman, 2009: 138):

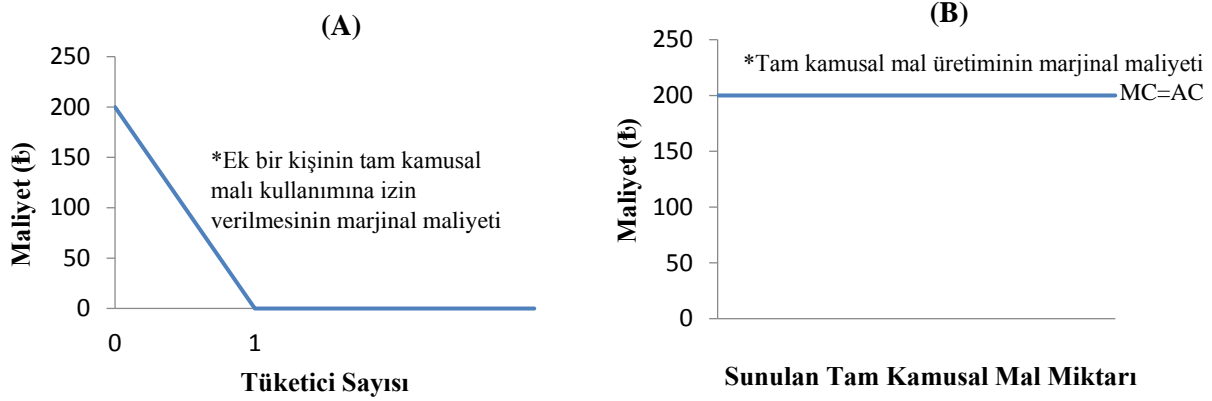
$X =$ Toplam tüketilen özel mal miktarını,

$x_i =$ bireylerin faydasını gösteriyor olsun ($x_i \geq 0$)

$X = \sum_{i=1}^n x_i$, şeklinde olacaktır.

Bu formüle nazaran tam kamusal mallarda aksi durum geçerlidir. “G” toplam kamusal mal miktarını ifade ederken her birey için faydası " g_i " kadardır. $G = g_1 = g_2 = \dots = g_n$. Bu anlamda bir kişiye sunulan kamu malı miktarı herkes için aynı miktardadır.

Tam kamusal malların üretimi ve tüketimi dolayısıyla marjinal maliyetlerinin seyri bir diğer fark edilebilir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun için aşağıda tam kamusal malların üretimi ve tüketiminden kaynaklanan marjinal maliyetleri gösterilmiştir.

Şekil 1: Tam Kamusal Malda Üretim ve Tüketimin Marjinal Maliyeti

Kaynak: Hyman (2010)

Grafik (A) artı bir kişinin daha tam kamusal malın tüketimine izin verilmesiyle marjinal maliyetin sıfıra düştüğünü, Grafik (B) ise tam kamusal mal miktarının, her ek üretiminden kaynaklanan marjinal maliyetin aynı düzeyde olduğunu göstermektedir. Yani tam kamusal malın tüketimine ek bir tüketicinin katılmasının marjinal maliyeti sıfırken üretimi dolayısıyla sunulan miktarının artması marjinal maliyeti sabit kılacak ve bu durumu tüketici sayısının artması etkilemeyecektir (Hyman,2010: 148).

Tam kamusal mal ve hizmetlerin finansman kısmı ise vergilerle karşılanmaktadır. Bunun altında herkes mal ve hizmetin tüketiminde fayda elde ederken maliyetine katılmayanları dışlayamama (free-rider) problemi yatmaktadır (Armağan, 2003: 3; Albanese ve Fleet, 1985: 244).

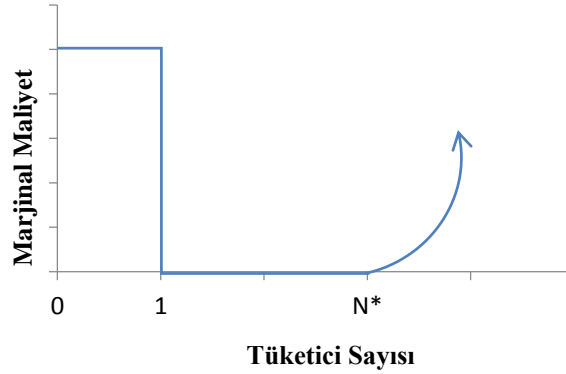
Çoğunluğun bu nitelikler üzerinde ortak fikri olmasına rağmen “bir malın tam kamusal mal olarak sınıflandıran özelliği, teknolojinin gelişmesi ile birlikte ortadan kalkması mümkündür” görüşü de bulunmaktadır. Çünkü tam kamusal malların tüketimden mahrum bırakılmaması durumu teknoloji ile ilişkilendirilmiştir. Buna göre teknolojideki gelişim bedavacılık problemine çözüm üretebilir. Örneğin; çok temel olarak gösterilen deniz feneri hizmetinde, lazerle okunabilen bir karta sahip olmayan gemilerin bu hizmetten yararlanamaması mümkün hale getirilebilir (Kirmanoğlu, 2014: 133).

2.2. Tıkanabilir Kamusal Mallar

Bazı malların belirli bir kapasiteye kadar tüketimi tıpkı tam kamusal mallarda olduğu gibi ortaktır ve aralarında rekabet yoktur. Belli bir eşığe kadar tüketiciler birbiri üzerinde refah kaybına yol açmazlar. Ancak o eşik aşılmaya başlandığında kalabalıklaşma veya tıkanıklığın yol açacağı fayda kayıpları olacaktır. Niteliklerinden de anlaşılacağı üzere bu tür mallara kalabalıklaşma maliyeti olan (tıkanabilir) mallar denilmektedir. Tıkanabilir mallara tünel, paralı oto yol, sinema salonları, spor salonları, tiyatrolar, köprüler örnek olarak gösterilebilirler. Çünkü bu mallarda, bahsedildiği üzere belli bir sınırdan sonra bireyler birbirlerine maliyet yüklemektedir. İşte bu maliyet yükleme sorunu teknik olarak bu malı kullanan kişilere uygulanacak bir fiyatlama ile çözülebilmektedir. Ancak bu dışlama uygulamalarının da bazen maliyetleri yüksek olabilir (Çevik, 2016: 133).

Tıkanabilir kamusal malları ek bir kişinin kullanımı dolayısıyla ortaya çıkan marjinal maliyet tıkanıklık noktası sonrası sıfır olmayacaktır. Çünkü burada tam kamusal mallardakinin aksine malın kullanıcı sayısındaki artış önemli hale gelmektedir. Örneğin; sıkışık bir yola ek bir kullanıcının dâhil olmasıyla

yol trafiği ve kaza riski artacaktır. Böylece mevcut kullanıcıların yararının azalmasına sebebiyet verecektir. Aşağıda yer alan şekilde bahsedilen durum anlatılmaya çalışılmıştır (Hyman, 2010: 151).

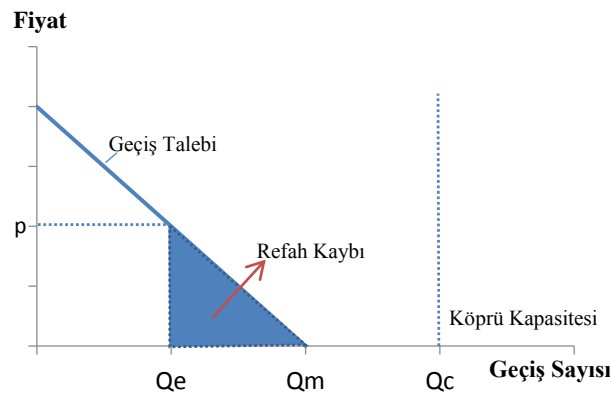

Şekil 2: Tıkanabilir Kamusal Mallar

Kaynak: Hyman (2010)

Şekilde “N*” tıkanıklığın başladığı eşik noktayı temsil etmektedir. Tıpkı tam kamusal mallardaki gibi N* sınırına gelene kadar her ek tüketicinin bu malı kullanmalarının marjinal maliyeti sıfırdır. Ancak bu noktadan sonra tüketici sayısının artması ile marjinal maliyet de artış göstermektedir (Hyman, 2010: 151).

Fiyatla dışlanabilir kamusal mallar (price-excludable public goods), fiyatlandırılabilir faydaları olanlardır. Örneğin; özel kulüpler, küçük gruplar için tenis kortları, yüzme havuzları, yemek alanları gibi ortak kullanılan tesisler kurarlar. Piyasada satılan üyelik hakları, bazen pazarlanabilir ve sahipleri tarafından başkalarına satılabilir. Üyeler, kulüplere katılarak ve aidat ödeyerek tesislerin ve hizmetlerin maliyetini karşılar. Aksi halde bu maliyeti tek başlarına karşılayamayacaklardır. Aidatlar ve üye sayısının limiti, mevcut üyelerin toplu sözleşmeleri ile belirlenir. Aidat, kulüpleri tıkanıklığın etkilerinden korur. Bir diğer fiyatla dışlanabilir kamusal mallar ise okul, hastane gibi kamusal kurumlarını içerir. Bu mallar fiyatlandırılabilir ama pozitif dışsallık yayması dolayısıyla pek tercih edilmezler (Hyman, 2010: 154). Tıkanabilir kamusal mallarda fiyatlandırma her zaman için istenen bir durum değildir. Bu mallarda fiyatlandırma yapılabilsede toplumsal faydada azalma yaratması nedeniyle tercih edilmeyebilir. Stiglitz, köprü geçişi için uygulanacak fiyatlamayı bu duruma örnek olarak vermiştir:

Şekil 3: Fiyatlamamanın Refah Kaybına Etkisi

Kaynak: Stiglitz (1994)

Köprü'nün geçiş kapasitesi (Q_c) düzeyinde olduğuna göre bu düzeyin altındaki bir geçiş talebinin marjinal maliyeti sıfır olacaktır. Çünkü (Q_c) düzeyine dek herhangi bir kalabalıklaşma söz konusu değildir. Ancak (p) kadar bir fiyatlandırma yapıldığında yolcu sayısı (Q_e) olmaktadır. (Q_e) miktarına ek bir

geçiş için, bireyin ödemek isteyeceği fiyat (p) kadardır. Bu geçişin maliyeti ise sıfırdır. Geçişin yapılmaması sonucunda ortaya çıkan refah kaybı, bireyin ödemeye istekli olduğu tutar ile marjinal maliyet arasındaki fark (p) kadardır. Taralı bölge işte bu refah kaybını temsil etmektedir. Sıfır ücret ile geçiş sayısının (Q_m) kadar olduğu görülüyor. Ancak fiyatlamaya sonrası bu miktar (Q_e) noktasına geriliyor. Böylece köprüden geçiş için konulan ücret sonrası ($Q_m - Q_e$) kadar geçişin yapılmamasına neden olmaktadır (Stiglitz, 1994: 157). Böylelikle tıkanma noktasına dek fiyatlamaya yapmanın birey ve toplum refahı üzerinde olumlu etkisi netlik kazanmaktadır.

Yukarıda sayılan tüm bu özellikler tıkanabilir kamusal malların “kamusal mal ve hizmetler” içerisindeki yerini de ortaya koymaktadır. Buna göre tıkanabilir kamusal mallar ne tamamen kamusal mal ne de tamamen özel mal grubuna dâhil edilebilir. Özellikle malın marjinal maliyetinin seyri de neden iki tarafın özelliklerini taşıdığına açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü bu mallar başlangıçta saf kamusal mallardaki gibi bir maliyet özelliği gösterir ve tıkanma noktasına dek devam eder. Ancak bu noktadan sonra saf kamusal mal özelliğinden sıyrılıp özel mallardakine benzer şekilde marjinal maliyetlerin artmasına neden olur. Yukarıda yer alan bilgilere dayanarak tıkanabilir kamusal malları saf kamusal mallar ile özel mallar arasında konumlandırmak gerekmektedir. Ayrıca yarı kamusal mallar ve kulüp mallarının da bahsedileceği özellikleri dolayısıyla tıkanabilir kamusal mallar içerisinde yer alması gerektiği unutulmamalıdır.

Haywood ve Koning’in 2013 yılında yaptığı çalışmada tıkanıklığın, fayda maliyeti üzerine etkilerini incelemiştir. 2010 yılının sonlarında Paris metrosunda yapılmış bir anket çalışmasına göre daha az kalabalık koşullarda seyahat etmek için isteklilikleri tahmin edilmiştir. Bu inceleme tıkanabilir malların karşılaşılabileceği olası maliyet sonuçlarını da içermektedir. Anket verilerine göre tıkanıklığın en yüksek olduğu durumda oturan yolcu için refah maliyeti 2,42 € iken 3,69 € düzeyine yükseldiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca incelemede toplu taşıma tıkanıklığının birinci dereceden kentsel dışsallık olduğu vurgulanmıştır (Haywood ve Koning, 2013: 1).

Yarı kamusal mallar ve kulüp malları, teorik çerçevesini çizmeye çalıştığımız tıkanabilir kamusal mallar içerisinde yer almaktadırlar. Çalışmamızın bu bölümünde yarı kamusal mallar ve kulüp malları konularına değinilecektir.

2.2.1. Yarı Kamusal Mal ve Hizmetler

Bir takım mal ve hizmetler vardır ki bunlar hem kamusal hem de özel mal niteliği taşıyabilirler. Bu tür mal ve hizmetlere yarı kamusal mal ve hizmetler denmektedir. İçerisinde “yarı” sözcüğünü bulundurması esneklik göstermesinden kaynaklanmaktadır. Yani bu tür malların hem özel hem de kamusal mal özelliği taşıması nedeniyle hangi konjonktür içerisindeyse ona göre bir geçişkenlik göstermektedir. Bir diğer özelliği; hizmetten faydalanan bireye sağladığı faydaya ek olarak dışsallık yaymaları ile topluma da bir takım etkiler yapmalarıdır (Karaarslan, 2005: 40).

Yarı kamusal mal ve hizmetlerin tam kamusal mal ve hizmetlerden ayrılan en önemli kısmı faydanın bölünebilirliği ile alakalıdır. Buna göre yarı kamusal mal ve hizmetler, tam kamusal mal ve hizmetlere göre faydası bölünebilir niteliktedir. Yarı kamusal mal ve hizmetler tıpkı özel mal ve hizmetler gibi bireysel tüketime tabidir ve bireysel fayda sağlamaktadır. Ayrıca özel mal ve hizmetlerden ayrılan yönü ise; bu mal ve hizmetlerin tüketimi dolayısıyla kişiye sağladığı fayda yanında toplumsal fayda sağlamalarıdır (Yılmaz, 2013: 26).

Yarı kamusal mal ve hizmetlere verilecek en iyi örnek eğitim ve sağlık hizmetleridir. Bu tür hizmetlerde bölünebilirlik mümkündür ve tüketimde rekabet olur. Tam kamusal mallardaki gibi ilave bir kişiye verilecek olan hizmetin marjinal maliyeti sıfır olmayacaktır (Ömür ve Giray, 2016: 132). Aynı zamanda bu tür mal ve hizmetlerin marjinal sosyal faydası, marjinal özel faydasından büyük olması nedeniyle üretimlerinin tamamını piyasanın karşılamaması bir gerekliliktir (Sezer ve Vural, 2010: 215).

Bireyler yarı kamusal mal ve hizmetlerden yararlandıklarında bir bedel öderler. Ancak bu mal ya da hizmet maliyetini karşılamada yetersiz kalır. Dolayısıyla fiyat veya harç şeklinde ödenen bedel ile birlikte çoğu kısmı vergilerle karşılanmaktadır. Yine de ülkelere göre farklılıklar da olabilmektedir. Örneğin; Ülkemizde eğitim hizmetlerinin maliyetinin karşılanmasında devlet bütçesi yoğun şekilde kullanılırken yüksek öğrenimin piyasa koşullarında yürütülen ABD’de ise mali yükümlülüğün büyük kısmını öğrenciler üstlenmektedirler (Armağan, 2003: 4).

2.2.2. Kulüp Malları

Kulüp mallarının maliye literatürüne kazandıran isim James M. Buchanan'dır. Buchanan 1965 yılında "An Economic Theory of Clubs" adlı eserle kulüp mallarının çerçevesini ortaya koymuş, "kulüp" ve "kulüp malları" kavramını açıklamıştır. Buna göre kulüp; fayda ve maliyetlerini üyelerinin bölüştüğü gönüllü topluluklardır. Kulüp malları da "tüketimde rakipsiz olma ve dışarıda tutulabilme özelliklerine sahip kablolu televizyon, sinemalar gibi orta malları" şeklinde tanımlanmaktadır (Kovancılar vd., 2007: 130; Sözlük, 2011: 280). Ayrıca kulüp mallarının saf kamusal mal niteliği taşıdığı ve taşımadığı durumların varlığından da bahsedilmiştir. Buna göre kulüp malları sınırlı sayıda kişi için tümüyle bölünemez olması saf kamusal mal özelliği taşımaktadır. Fakat bu belirli kişinin oluşturduğu grubun dışına çıkıldığında ise kamusal mal niteliği tamamen ortadan kalkmaktadır (Kayıran, 2013: 158).

Sandler ve Tschirhart'a (1997: 336-338) göre kulüp mallarının saf kamusal mallardan ayrılan temel özellikleri vardır. Bu doğrultuda ilk olarak; kulüpler özel olarak işletilen kurumlardır ve gönüllülük esasına dayanır. Üyeler kendi net faydalarına göre bu kulüpleri seçerler. Ancak saf kamusal mallar gönüllülük özelliğine ihtiyaç duymazlar. İkincisi; kulüp mallarının saf kamusal malların aksine kalabalıklaşma özelliği taşımasıdır. Üçüncüsü; kulüp malları üye olmayanların dışlandığı özel bir grup iken saf kamusal mallar kişilerin eklenmesi ile maliyetinin diğerlerine pek yansımadağı, kapsayıcı gruba fayda sunmasıdır. Dördüncüsü; kulüplerin çeşitliliği rekabeti sağlar ve bireylere seçenekler sunmuş olur, saf kamusal mallarda böyle bir bölünmüşlükten söz edilememesidir. Kulüp mallarının saf kamusal mallardan ayrılan beşinci özelliği ise dışlamanın mümkün olmasıdır. Altıncısı; kulüp mallarının saf kamusal malların aksine en az iki seçeneği bireylere sunmasıdır.

Kulüp mallarını bazı kurumlar tarafından yalnızca üyelerine sunulur. Böylece üyelerinden toplanan gelirler ile sunulan hizmetin finansmanı karşılanır.

Tıkanabilir kamusal malların temelinde bir mal ve hizmet talebindeki yoğunlaşma yatmaktadır. Hem kulüp mallarında hem de yarı kamusal mallarda yoğunlaşmanın getirmiş olduğu olumsuzluklar yer almaktadır.

3. KALABALIKLAŞMA MALİYETİ

Bazı mal ya da hizmet kullanımı üzerinde yoğunlaşmak, beraberinde bir takım problemler getirir. Bu problemler nedeniyle söz konusu malın veya hizmetin istenilen kalitede sunulmaması sonucu meydana gelir. Kalabalıklaşma maliyeti ise nüfusun yoğunlaşması ile doğrudan ilgili bir problemdir. Nitekim nüfusun belli bir alanda yoğunlaşması dolayısıyla zaman kaybının yaşanması, mal ve hizmetteki sunum kalitesinin düşmesi gibi olumsuzluklar kalabalıklaşma maliyeti olarak adlandırılır (Teyyare ve Keskin, 2017: 351).

Böylece söz konusu mala ya da hizmete olan talebin artması dolayısıyla o mal ya da hizmetin sunum sırasında verimsizleşmesi, kişilere sağladığı faydanın azalması gibi olumsuz sonuçlar doğurur. Kalabalıklaşmanın yaratmış olduğu bir maliyet olgusu meydana gelir.

3.1. Nedenleri

Tıkanma veya kalabalıklaşma denen olguların varlığı ülkelere göre farklılık gösterir. Özellikle ulaşımda yaşanabilecek tıkanıklıklar araç fazlalığından kaynaklanabilir. Yine yol uzunlukları ve kaliteleri de bunları etkileyen faktörler arasındadır. Bunların yanında yol eğimlerinin büyüklüğü, yetersiz yol kesitleri, polis kontrollerinin hatalı noktalarda gerçekleştirilmesi gibi faktörler de etkili olabilmektedir (Öztürk, 2005: 486)

Hızlı kentleşme de kalabalıklaşma maliyetine neden olmaktadır. Kalabalıklaşma maliyeti kentlerdeki yoğun nüfusa bağlı olarak ortaya çıkar ve bu hiç de azımsanmayacak bir düzeyde gerçekleşir. Kent içi ulaşım buna verilebilecek en iyi örnektir. Çünkü kentlerde yaşayan yoğun nüfusun sürekli olarak yer değiştirmesi bazı problemlere yol açmaktadır. Trafik sıkışıklığının olmasının yanı sıra bireylere zaman kaybı ve akaryakıt anlamında zarar verebilir. Hatta bu durum üretimi bile olumsuz etkileyebilir (Ulusoy ve Vural, 2001: 10).

Kalabalıklaşma maliyetinin meydana gelmesinin en büyük nedeninin mal veya hizmetlerin kullanım alanlarının dengesiz şekilde yoğunlaşmasından kaynaklandığı görülmektedir. Bir mal veya hizmetin

özünde kapasite sınırı niteliği taşıması, o mal ya da hizmetin kalabalıklaşma maliyeti ile karşı karşıya kalmasını kaçınılmaz kılar. Diğer taraftan yoğunlaşmanın bir tehdit olmadığı malın veya hizmetin ek maliyet doğurması olanaksızdır.

3.2. Etkileri

Kalabalıklaşma maliyeti ile mücadele etmek için mevcut kaynakların, özellikle bölgeler arasında eşit dağılımını sağlamak gerekmektedir. En azından benzer kalitede hizmet sunumunu gerçekleştirecek şekilde olmalıdır. Aksi halde kalabalıklaşmanın ortaya çıkardığı birçok dışsal etki söz konusudur. Yoğunlaşma nedeniyle mevcut altyapının ve kaynakların yetersiz kalması kaçınılmaz olacaktır. Bir diğer olumsuz etkisi zaman kayıplarına neden olmasıdır. Ayrıca çevresel kirlenme de bu etkilerden bir tanesidir (Demir ve Üzümcü, 2003: 27).

Mevcut altyapının ve kaynakların yetersiz kalması sunulan mal veya hizmetin kalitesinin düşmesi ile birlikte kaynak kullanımında etkinliğin azalmasına neden olacaktır.

Çevresel kirlenme özellikle kentleşmenin artmasından kaynaklanan bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Plansız kentleşme anlayışı ile beraber ortaya çıkan kalabalıklaşma çevresel kirlenmeyi de beraberinde getirmektedir. Aynı zamanda çevresel kirlenmenin çeşitlenmesine sebebiyet verir. Dolayısıyla bu sorunlar toprak kirliliğinden hava kirliliğine kadar uzanmaktadır (Güven ve Alan, 2018: 1884).

Kalabalıklaşmanın birey refahı üzerine de ciddi etkileri bulunmaktadır. Bireyler kalabalıklaşma yüzünden rahahlarını azaltmamak uğruna bir takım maliyetler üstlenmektedirler. Bu maliyet, bazen zaman kaybına bazen de bizzat ekonomik kayba neden olabilir. Nitekim çalışmada yer verilen Paris metrosunda yapılan araştırma özellikle ekonomik kaybın yaşanmasına iyi bir örnek teşkil etmektedir. Böylece bireyler kendi refahı için ekonomik kaybı göze alabilmektedirler (Haywood ve Koning, 2013: 1).

4. TIKANABİLİR KAMUSAL MALLARIN SUNUMU

Tıkanabilir kamusal malların özellikle kalabalıklaşma maliyetlerini doğurması nedeniyle kamu kesiminin ya da özel kesimin söz konusu malların üretimi ve sunumunda nasıl rol almaları gerektiği, etkin kaynak kullanımı açısından son derece önemlidir.

Tıkanabilir kamusal malların sunumunu özel sektöre bırakmak teknik açıdan mümkündür ama tercih edilen bir yöntem değildir. Belli noktaya kadar maliyetin sıfır olması koşulunda hizmeti özel kesimin sunması toplumsal optimum anlayışı ile çelişmektedir. Çünkü özel sektörün sunumunda belirleyici faktör marjinal maliyet fiyatlamasıdır. Bu durumda özel sektörden fiyatın sıfır olduğu bir sunum yapması beklenemez. Dolayısıyla tıkanabilir kamusal malların belli noktasına kadar fiyatlamayı yapmamak, o noktadan sonra ise kamusal fiyatlamayı kullanmak gerekir. Bu malların sunumu sırasında doğru tercihlerde bulunmamak, bir önceki bölümde yer alan olumsuz etkilerin doğmasına neden olacaktır.

Olumsuz etkilerin önüne geçmek için fiyatlamayı yapılabilir. Fiyatlamayı, tıkanabilir kamusal malların istenilen düzeyde sunulmasını sağlar. Bir diğer yöntem ise bu malların kapasitesinin genişletilmesidir (Kirmanoğlu, 2014: 122). Böylece her iki durum, tıkanıklığın çözümünde etkin bir rol oynayabilir.

5. SONUÇ

Kamusal mal kavramı ile açıklığa kavuşturulan mal ve hizmet türlerini bir başka açıdan inceleyen bu çalışmanın odak noktasında tıkanabilir kamusal mallar yer almaktadır. Teorik çerçevesi oluşturulan bu malların kamusal mallar içerisindeki yeri saptanmıştır. Buna göre tıkanabilir kamusal mallar, altında yarı kamusal mallar ve kulüp malların yer aldığı bir çatı görevi görmektedir.

Tıkanabilir kamusal malların temel problemi olan kalabalıklaşma maliyetinin asıl nedeni ise bazı mal ve hizmet talebinde yaşanan dengesiz yoğunlaşmadır. Belli bir kapasite sınırı niteliği taşıyan bu mallar, kapasite sınırının aşılması ile mal veya hizmetin kalitesinden ödün vererek negatif dışsalıkları beraberinde getirmektedir. Özellikle kentlerdeki nüfusun dengesiz bir şekilde yoğunlaşması, söz konusu malların kapasitesinin kolaylıkla aşılmasına neden olmaktadır. Bunun için dengeli nüfus dağılımını sağlayan kamu politikalarının izlenmesi mevcut problemlerin minimize edilmesi açısından önem

taşıdığı görülmüştür. Malların kapasite sınırının arttırılması da tıkanma problemlerinin minimize edilmesine yardımcı olmaktadır. Toplumsal fayda açısından tıkanabilir kamusal mallardaki yoğunluğun azaltılması gerekmektedir.

Tıkanabilir kamusal mallarda teknik olarak dışlama yapılabildiği ancak bu her zaman istenen bir olgu olmadığı, dışlama yapılmadan kapasite sınırını genişletmek gerektiği görülmüştür. Nitekim yarı kamusal mal ve hizmetlerden olan eğitim ve sağlık hizmetlerinde yaşanabilecek bir dışlama sonrası toplumsal maliyetlerin artması, bu konuda kritik önem taşımaktadır.

Ayrıca bu malların sunumunun tamamen özel kesime bırakılması durumunda yaşanabilecek olumsuzluklar, bir takım müdahalelerin olmasını gerekli kılmaktadır. Sıfır marjinal maliyetin olduğu noktada özel kesim sıfır fiyatlamaya yapmayacağı için burada bir kamusal fiyatlamasının yapılması bir başka gerekliliktir.

Tıkanabilir kamusal mallara yönelik kamu politikaları özel kesim ile birlikte, uyumlu ve sosyal faydayı arttırmaya yönelik nitel ve nicelikte olmalıdır.

KAYNAKÇA

- ALBANESE, R., & VAN FLEET, D. D. (1985). Rational Behavior in Groups: The Free-Riding Tendency. *Academy of Management Review*, 244-255.
- ARMAĞAN, R. (2003). Kamu Ekonomisinde Dışsallıklar ve Dışsallıkların İçselleştirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-20.
- ÇELEBİ, A. K., & YALÇIN, A. Z. (2008). Kamusal Mallar Teorisinin Değişimi: Bölgesel Kamusal Mallar. *Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, 15, 2.
- ÇEVİK, S. (2016). *Kamu Maliyesi Kamu Kesimi Ekonomisine Giriş*. Konya: Palet Yayınları.
- DEMİR, O., & ÜZÜMCÜ, A. (2003). İçsel Büyümenin Kaynakları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(3-4), 17-38.
- GÜVEN, A., & ALAN, Ç. (2018). Kentsel ve Çevresel Sorunların Çözümünde Yerel Yönetimlerin Rolü. *Uluslararası Su ve Çevre Kongresi*, (s. 1882-1890). Bursa.
- HAYWOOD, L., & KONING, M. (2013). Estimating Crowding Costs in Public Transport. *DIW Discussion Papers*, 1-41.
- HİLLMAN, A. L. (2009). *Public Finance and Public Policy*. New York: Cambridge University Press.
- HYMAN, D. N. (2010). *Public Finance: A Contemporary Application of Theory to Policy*.
- KARAARSLAN, E. (2005). Kamu Kesimi Eğitim Harcamalarının Analizi. *Maliye Dergisi*(149), 36-73.
- KAYIRAN, M. (2013). Kamu Malları: Piyasa Başarısızlığı Mı Teorilerin Başarısızlığı Mı? *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68, 147-184.
- KİRMANOĞLU, H. (2014). *Kamu Ekonomisi Analizi*. İstanbul: Beta .
- KOVANCILAR, B., MİYNAT, M., & BURSALIOĞLU, S. A. (2007). *Kamu Maliyesinde Küresel Değişimler*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- ÖMÜR, Ö. M., & GİRAY, F. (2016, Aralık). Kamusal Mal ve Hizmet Olarak Eğitim Hizmeti ve Harcamaları: Türkiye ve Diğer OECD Ülkeleri Karşılaştırması. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 129-160.
- ÖZTÜRK, Z. (2005). Karayolu Şehirçi Trafikte Tıkanma Maliyeti. *Antalya Yöresinin İnşaat Mühendisliği Sorunları Kongresi* (s. 484-496). Antalya: Bildiriler Kitabı.
- SAMUELSON, P. A. (1954). The Pure Theory of Public Expenditure. *The Review of Economics and Statistics*, 387-389.
- SANDLER, T., & TSCHIRHART, J. (1997). Club Theory: Thirty Years Later. *Public Choice*, 335-355.

- SEZER, Ö., & VURAL, T. (2010). Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Devletin Değişen Rolü ve Merkezi Yönetim ile Yerel Yönetimler Arasında Yetki ve Görev Paylaşımı. *Maliye Dergisi*(159), 203-219.
- SÖZLÜK. (2011). *İktisat Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- STİGLİTZ, J. E. (1994). *Kamu Kesimi Ekonomisi*. (Ö. F. Batirel, Çev.) İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- TEYYARE, E., & KESKİN, E. (2017). Yerel Yönetimlerde Optimum Hizmet Alanı Ölçütü: Türkiye'deki Büyükşehir Belediyeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Third Sarajevo International Conference* (s. 345-363). Sarajevo: Faculty of Business Administration International University of Sarajevo.
- TOSUNOĞLU, Ş., MOĞOL, T., ÇAKIR, T., DÜLGER, C., ARSLAN, M. O., & TARAKTAŞ, A. (2014). *Kamu Maliyesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- ULUSOY, A., & VURAL, T. (2001). Kentleşmenin Sosyo Ekonomik Etkileri. *Belediye Dergisi*, 8-14.
- YILMAZ, G. (2013). *Kamu Maliyesi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.